

...Rozhlas je taky báječný. Je to zase zvukový detail, herec se ničím jiným nerozptyluje, ani prostředím, nemusí se učit roli nazpamět, neobléká se, nelíčí se, a přesto se dají udělat hodnotné projekty. Mám sentimentální vztah k rozhlasu, snad že je už tak starý a že sehrál důležitou roli v našich dramatických časech.

Blanka Bohdanová

Z povahy rozhlasového média přirozeně vyplývá přednostní pozornost k technice a kultuře mluvního projevu.

...Rozhlasovi režiséři snad nejvíc ze všech vždycky dbali o naprostou dokonalost českého jazyka. Věděli, že jejich dílo se bude jen poslouchat, a že každý sebemenší prohřešek, který by třeba na jevišti zapadl, zapůsobí jako rána.

Jan Přeučil

...Velikým podílem přispěli k úrovni práce se slovem v rozhlase vůbec.

Bohumil Bezouška

...Trvalo několik let, než jsem díky skromným příležitostem pochopil, že mikrofon je trochu křehký partner. Schopný ovšem tlumočit zvuk, tón, slovo, větu a myšlenku dokonaleji, citlivěji a barvitěji než jazyk sám. Je ta práce s tímhle jen zdánlivě neživým kumpánem taková fajnová, fili-gránská, jakoby hodinářská, nebo cizelářská, taková okrasná, jakoby s kraječkama.

Vlastimil Brodský

...Rozhlas poskytuje herci obrovskou možnost vážit každé slovo jako na lékárnických váhách. Záleží na každé hlasové nuanci, aby vyjádřené slovo znělo pravdivě. I to jsem pochopil díky rozhlasu.

Otakar Brousek

Mezi hereckými hlasy je pozoruhodný a naprosto výjimečný jediný projev záporného vztahu k rozhlasu mezi celou řadou projevů naopak – a to zřejmě upřímně! – zaujatých.

...Já tomu nikdy vlastně nepřišel na kloub. Tam není nikdo, ani štáb, kerej by se moh pochechtávat, když něco dobrýho uděláš, ani jiný publikum. Za sklem sedí režisér, ty máš před sebou akorát mikrofon a vlastně všechno záleží na tom, jak ses včera vyspal. Jestli chraptíš, musíš přestat chraptět. Jestli to role vyžaduje, musíš přestat ráčkovat, nebo naopak začít. Nikdo tě ani moc nebuzeruje, což ti vadí, protože ti neřeknou: já, tohle je špatně. Stojíš před tím mikrofonem a uděláš gesto – a teprve pak oni křičí: to ne, to musíte mít v hlase. A ty si přitom včera vykouřil třeba šedesát cigaret a vypil tři litry vína – a teď si s tím porad! Jedeš dialog, ten druhý tam není. Když není dobrý režisér, nedokáže ti vysvětlit atmosféru té scény – a ty si ji musíš nějakým způsobem dedukovat, vysvětlit, sám vytvořit. Když kolem tebe nejsou dobrý lidi, který ovládaj svý řemeslo a který ti uměj pomoci, je to zbytečná a někdy i na prd práce.

Jaroslav Marvan

Mikrofonu se herci vesměs naučili rozumět, spolupracovat s ním a vážit si jeho pomoci.

...Herci před mikrofonem nepomůže u posluchače kostým, světla, gesto, mimika, nemůže zapůsobit svým zjevem – je tu jen jeho hlas, kterým musí vyjádřit vše: radost i smutek, slzy i smích, napětí, vzrušení, vášně nebo chlad.

Gabriela Vránová

...Poprvé jsem si uvědomil, co všechno mohu a musím svým hlasem dokázat; kolik duševních proměn a stavů lze zachytit právě použitím hlasu, jeho síly, zabarvení, tempa, rytmu; co je to šepot a jakou moc mají i nepatrné

hlasové posuny; co je to moderato a staccato. Hereckému projevu se zkrátka v rozhlase otevíraly nové možnosti, které nutně obohatily i projev divadelní. Pravda, nebylo třeba učit se textu nazpamět. Ale musel jsem jej znát natolik, abych se mohl v případě potřeby podívat partnerovi do očí. A musel jsem znát dokonale do posledního slova a slabiky jeho smysl.

Ladislav Boháč

...Když si tak večer sednu k té kouzelné skříňce, třeba na chalupě, zavřu oči a on ke mně hovoří Cyrano pana Högera nebo Roxana paní Fabiánové, je to prostě zážitek ničím nezaměnitelný. A tím spíš dnes, kdy jsem sám měl tu možnost okusit a poznat, jak obtížné je zmocnit se posluchače, on mikrofon je prevít, ten na vás všechno prozradí.

Eduard Cupák

...Pro divadelního herce má práce v rozhlase význam i v tom, že může svůj hlasový projev na místě revidovat. Je to taková očistná lázeň hlasové techniky, kdy herec slyší, jaké chyby mu kazí čistý herecký projev.

Josef Bek

...Jevištní mluva má jiné podmínky než dikce, kterou citlivý aparát sám o sobě poněkud zkresluje a zaznamenává všechny drobnosti, unikající v rozměrech divadla. Bylo nám to známo už ze zkušenosti před kinematografickou kamerou, kde se jeví tentýž účinek. Každá tvář není fotogenická a ne každý orgán hodí se pro mikrofon. Herec deklamující do aparátu, zbavený gesta a mimiky, musí spoléhat jen na dokonalé vyčerpání slovního obsahu, na jeho barvu a náladu. Kultura slova a vroucí cit pomáhají nejvíce.

Rudolf Deyl

...Mikrofon jako opravdový přítel dokáže upozornit na všechny chyby, dokáže je i odpustit, ale nesnese jedno – lež. Myslím tím teď samozřejmě herecký projev.

Gabriela Vránová

...Stojím před studeným, neosobním a neúprosným mikrofonem, který zaznamenává každou nepravdu projevu, musím si všechno kolem odmyslit a soustředit se vnitřním zrakem jen na postavu. Jakého ukáznění je k tomu třeba!

Ladislav Boháč

Herecká práce před mikrofonem má své srozumitelné, ale velice náročné požadavky.

...Zajímavé je, že Stanislavskij kdysi žádal na hercích, aby svůj vnitřní prožitek role vyjadřovali pohybem, gestem a mimikou tak sdělně, že „kdyby jeviště bylo odděleno od diváka silným sklem, takže by divák nemohl slyšet slova, přece by měl divák z viděného poznat, co postavami hýbe, z jakých citových poloh postavy mluví“. A v rozhlase je situace přesně opačná a v tom je taky jedinečnost a náročnost hereckého umění před mikrofonem.

Radovan Lukavský

...Je to práce vzrušující a vyčerpávající už proto, že společně s výstavbou postavy vytváří i prostor dramatického děje a problematiky, spolu s režisérem pak buduje podmínky pro vizuální sugesci, pro dějovou naléhavost, s níž posluchače strhuje do dramatického tkaniva – a to vše jen prostřednictvím hlasového projevu obohaceného o další citové frekvence.

Karel Höger

Mikrofon uvolňuje v hereckém projevu vnitřní náboj a obohacuje sdělení o alikvotní tóny interpretova nejvnitřnějšího já. To se projevuje stejně v sólové, jako v týmové práci.

...Když před tím mikrofonem sedím ve studiu sám, zmocní se mě takový svobodnější pocit. Stavím si příběh

podle svého, svou vlastní formou, nezávisle na případně odlišných představách ostatních, na jejich pojetí, jejich rytmu, jejich technice, jsem prostě svým pánem! Herectví je převážně týmová práce. Ale v tomto případě můžete dělat jako malíř nebo sochař. Svobodně! Sám za sebe!

Vlastimil Brodský

...Myslím si, že rozhlasové provedení předčilo inscenaci. Bylo daleko víc soustředěno do nitra postav, jak je toho schopen snad právě jenom rozhlas, a neklouzalo po vnějších efektech, kterými se hře vždycky spíš ublíží než prospěje.

Ladislav Boháč

Rozhlasová technika není jen zprostředkovatelem sdělení, byt osobitým a náročným, ale také do sdělení, do výkonu přímo zasahuje. Herci to přijímají s porozuměním a také s respektem jako výhodu i jako nezbytnost: například střihů záznamu.

...Děláme rozhovory na různá témata – třeba jak se stát bohatým, jak se stát dobrým alkoholikem a tak dále. Zase si píšeme jen bodák a před mikrofonem začneme improvizovat. Rádio má ovšem jednu výhodu, když se něco nepovede, může se to vystříhnout.

Milan Lasica

...Nastupuje střih, který zase vyplývá ve všech uzlových situacích z dohody mezi režisérem a hercem. Relativně nejlepší záběr a kontrapunkticky nevhodnější střídání rytmu dává hereckému výkonu konečný tvar. Může být položena otázka, zda střih neutlačuje hercovu individualitu. Myslím, že ne. Stojím tu já se svým výkonem a režisér se svým pojetím a to, co po složitém střihu je označeno jako definitivní, je výsledkem vědomého tvůrčího kompromisu – nebojme se toho odízného slova – mezi režijním záměrem a jeho hereckou modelací. Bylo by krutým omylem vidět v rozhlasové práci čistě technickou záležitost nebo dokonce služebnost modernímu sdělovacímu prostředku. Jsem naopak čím dál víc přesvědčen, že ve škále hereckých možností byla bílá místa, která objevila teprve moderní technika a která se plně uplatnila až v rozhlasu, filmu a v televizi.

Karel Höger

Herci se bez nejmenší pochyby s rozhlasem sžili a oceňují ho jako partnera, ano, jako spolutvůrce své umělecké tvorby.

...Každá práce, která dává umělci možnost vytvořit hodnoty, je cenná. Vždycky mne vzrušovalo už to, že mohu vyvolat umělecký zážitek v posluchači vzdáleném desítky, stovky kilometrů. Sdělují onomu vzdálenému neznámému lidský osud a mám k tomu jen hlas.

Ladislav Boháč

...Rozhlas je nádherná, kouzelná věc. Jde za lidmi, myslím, dál než film nebo televize, proniká hlouběji a důvěrněji do jejich nitra.

Jan Pivec

Prameny:

- BEZOUŠKA, Bohumil. *Jak jsem proskotačil život*. Praha: Lunarion, 1993.
- BOHÁČ, Ladislav. *Tisíc a jeden život*. Praha: Odeon, 1981.
- BOHDANOVÁ, Blanka. *Život jako v pavučince*. Praha: Primus 1995.
- BRODSKÝ, Vlastimil. *Dr(o)bečky z půjčovny duší*. Praha: HAK, 1995.
- BROUSEK, Otakar. *O sobě*. Praha: Camis, 2002.
- ČERNÝ, Jindřich. *Eduard Čupák*. Praha: Brána, 1998.
- DEYL, Rudolf. *Opona spadla*. Praha: Nakladatelství Pražské akciové tiskárny, 1946.
- DOČEKAL, Boris. *Melancholický klaun Milan Lasica*. Jihlava: Listen 2000.
- Faustovské srdce Karla Högera*. Praha: Mladá fronta, 1994.
- HOŘEC, Petr – BEK, Josef. *Toulavý den*. Hradec Králové: Kruh, 1988.
- KOHOUT, Eduard. *Divadlo aneb Snář*. Praha: Odeon, 1975.
- KOVÁŘÍK, František. *Kudy všudy za divadlem*. Praha: Odeon, 1982.
- KOVÁŘÍK, Vlad. *Zloun: Šestnáct setkání s J. Přeučilem*. Žďar nad Sázavou: Impreso plus, 1996.
- NASKOVÁ, Růžena. *Malá kronika dnů*. Praha: Čs. Kompas, 1947.
- NOVÁ, J. – NOVÝ, P. *Soukromý život Jaroslava Marvana*. Praha: Eminent, 1996.
- SÍLOVÁ, Zuzana. *Radovan Lukavský*. Praha: Achát, 1999.
- Thespidova kára Jana Pivce*. Praha: Odeon, 1985.
- VRÁNOVÁ, Gabriela. *Magnetický vítr*. Plzeň: NAVA, 1994.

Doc. PhDr. Jaroslav Bartošek, CSc.

Pojem mluvnost v připravených spisovných komunikátech

Žijeme a komunikujeme na předělu knižní a elektronické kultury; psané slovo, i když vzniklo později než mluvené, bývá označováno za překonané, protože je založeno na připravenosti a zprostředkovanosti. Naopak, prestiž mluveného slova stoupá vzhledem ke spontánnosti a bezprostřednosti. Řada zvukově interpretovaných komunikátů je však odvozena od psaných a mluvená řeč obecně „... se jeví jako útvar, kterému se stále něčeho nedostává nebo který něco nedodržuje, něco v něm chybí nebo přebývá a že má svou strukturu vlastní, alespoň zase v té míře, v jaké je sama nezávislá na psanosti (pokud takovou čistotu mluvenost dnes najdeme), model mluvenosti se teprve rýsuje.“ (Čmejrková, s. 56) „Spisovná čeština má určitě racionální tendence k normativnosti své mluvené formy, ale bude potřebné teprve je vypracovat.“ (Palková, 1989, s. 151) Tento příspěvek chce tezi o takové normativnosti podpořit na základě analýzy prestižních mluvených rozhlasových a televizních komunikátů – především zpravodajství, z části i publicistiky. Materiálově je založen na komunikátech Českého rozhlasu a České televize z ústředního vysílání v Praze.

1. Jazyk rozhlasového zpravodajství je v české a slovenské jazykové tradici stálým předmětem zájmu, a proto je poměrně obsáhlé i podrobně analyzován.

Výběr jazykových prostředků rozhlasových komunikátů ovlivňují tyto faktory:

- jsou určeny široké masě posluchačů;
- posluchači je přijímají rozptýleni po celém území země;
- komunikátor s nimi nemá bezprostřední vizuální kontakt a omezena je zpětná vazba (s výjimkou dopisů a telefonátů);
- text je nevratný a neopakovatelný; neumožňuje (běžně) konzervování ani opakování, nedá se zrychlit ani zpomalit;
- sdělení přichází k posluchačům přes složité technické zařízení s poměrně vysokou mírou informačního šumu;
- poslech je často druhotnou činností publika.

V televizi řeč tvoří doprovodnou složku vizuálního (obrazového) sdělování informací. (Křídlem moderního TV

vysílání je slogan Don't tell it, show it! = Neříkej to, ukaž to! Nicméně ve zpravodajství (v publicistice ještě zřetelněji) slovo zaujímá často primární pozici, zatímco obraz tvoří jen pozadí nebo doprovod; často i obraz je soustředěn na mluvčího a jeho řeč (ve zprávách, v debatách, v magazínech aj.).

V souvislosti s tím odborníci uvažují o organizujícím principu jazykové výstavby (stylému) verbální rozhlasové a televizní (RTV) komunikace. Užívají přitom pojmů/termínů mluvenost, hovorovost, srozumitelnost, vnímatelnost, poslouchatelnost, působivost, jasnost, bezprostřednost, okamžitá reakce, nevratnost, pomíjivost, rozhlasovost; v USA se užívá označení jako network English, hear copy, speech for the ear, readability aj. (Hall) Obrazně se tento jazykový rys dá označit jako požadavek „... volit slova tak platná a krásná, aby k posluchačovu rameni nepřilétali skřehotaví netopyři, ale holubice se srozumitelným poselstvím.“ (F. Kožík; citováno podle Bozděcha, 1972, s. 3)

Vladimír Bozděch užívá pojmu/termínu mluvnost (někdy též rozhlasovost) a definuje ho jako „... takovou organizaci syntaktických, morfologických, lexikálních a fonických prostředků, jež jsou s to v maximální míře vyhovět skutečnosti, že rozhlasový projev je zvukově realizován komunikátorem a auditivně přijímán posluchačem.“ (*1972, s. 13) Podle našich poznatků je nutno doplnit k jazykovým prostředkům i kompoziční (textové) a dát přednosti označení mluvnost, protože zahrnuje i jazyk komunikátů televizních a dalších (mluvené instrukce v dopravních prostředcích, dispečerské informace a texty z dalších komunikačních situací, které vyžadují jazykovou „spolehlivost“ a určitost). (Srov. např. Dohalská)

2. Pojem/termín mluvnost se vztahuje k produktorovi, interpretovi a k příjemci sdělení. Produktorem může přitom být autor psané předlohy – např. směnový redaktor RTV stanice nebo agenturní stylist mluvených textů. Některé agentury vydávají zpravodajství jazykově diferencované pro tištěná a elektronická média na základě rozdílů mezi mluveností a psaností tak, aby bylo možné bez dalších úprav okamžitě je číst. (Systém je nazýván „rip and read“ – odtrhni od telexu/faxu a čti.) Produktorem textu často bývá i jeho interpret (hlasatel, redaktor, zpravodaj, moderátor). Efektem dodržování principů mluvnosti ze strany produktora a interpreta je pak mluvnost z hlediska příjemce, tzn. maximální porozumění sdělovanému komunikátu. V pojmu mluvnost se tak spojují aspekty jazykového chování z hlediska autorů (writing) i z hlediska interpretů a příjemců (reading).

Pro potřeby věcné komunikace jsou k dispozici i kodifikované návody (strukturní parametry, racionální tendence k normativnosti) mluvnosti na všech jazykových rovinách.

2.1 Nejpodrobněji je mluvnost kodifikována na rovině zvukové, a to jak ortofonické a ortoepické, tak i supra-segmentální. Aby byl komunikát mluvný, požaduje se od něho explicitní (nikoliv náznaková, splyvavá) výslovnost. Kodifikováno je zachování kvantity i kvality hlásek, užívání rázu, zdvojené výslovnosti souhlásek, asimilace znělosti i artikulace, výslovnost slabik, souhláskových skupin i některých slov; normativní aspekty má výslovnost přejatých slov i cizích vlastních jmen. Existují popsání normy pro užívání přízvukového taktu, promluvového úseku, dynamiky, melodie, mluvního tempa i hlasové polohy řeči. (Srov. k tomu např. Palková, 1994, Bartošek, 1973, 1975, 1992 a 1993, Bozděch, 1991, Strahl, 1993)

Autor psané předlohy (redaktor, stylist, ale i spisovatel, textař písní či autor různých hlášení a instrukcí) má zásady mluvnosti znát a respektovat je. Interpret (hlasatel) má právo předlohu textu si definitivně upravovat „na psu“ tak, aby ho zvládl dechově, hlasem, artikulačně i rytmicky, a to zejména se zřetelem k významové jednoznačnosti a jasnosti. Požaduje se i přiměřená míra eufonie – např. odpor k velkému množství sykavek či hrčivých hlásek, slabikování (spelování) iniciálových zkratk, eurytmie a agogika. Palková (1989, s. 150) mluví o potřebě ohledu mluvčího na posluchače. Podobně lze požadovat i ohled autora předlohy (vlastního produktora) k interpretovi. Veřejnost kodifikovanou výslovnost vnímá a její deformaci pocituje jako neschopnost mluvčího. Bohužel někteří profesionální interpreti se domnívají, že náznaková výslovnost je „civilnější“. Dobří hlasatelé, herci i zpěváci však kodifikaci respektují a lze je pokládat za směrodatné zdroje normy. (Král, 1986)

2.2 Nezdá se, že by mluvené spisovné komunikáty disponovaly specifickými jmennými či slovesnými paradigmaty, i když na ose tvarů hyperkorektní – neutrální – běžně mluvené by se malé znaky našly. Nebyly by však významné: tvarosloví užívá spisovné variety psaného jazyka. (Daneš, 1988, s. 25)

2.3 Nesporná je však existence mluvných lexikálních jednotek. Ve zpravodajství je obrovské množství monosemnních pojmenování, která nemohou být nahrazena jinými. Téměř z poloviny (45,8 %) slovní zásobu tvoří vlastní jména osob a míst, označení institucí a dat. (Pisarek)

RTV komunikáty na rozdíl od novinových uvádějí menší množství jmen a osob, jejich titulů a funkcí, křestních jmen, přesných popisů míst i číselných údajů. (Hall)

Zpravodajství nemá být beletrizováno. (Hausenblas, s. 129) Obrazná pojmenování jsou sice elegantní, ale konfušní, a proto mohou být vykládána různě; výklad sám vyžaduje soustředění a pozornost. (Srov. např. Dopoledne svítlo slunce a odpoledne bylo zamračeno x Sluneční svět a hustší oblačnost se k sobě zachovaly gentlemany. – ČT)

V uvozovacích větách anglicky mluvených zpráv téměř výhradně slyšíme XY said (řekl), zatímco naši zpravodajové s oblibou užívají synonym (prohlásil, tvrdil, dodal, konstatoval aj.). „Užijete-li synonyma místo běžného řekl, zbytečně vnukáte posluchači myšlenku, že tvrzení nebylo hotovo najednou, že nějak divně vznikalo apod. Řekl je slovo běžné a jen málo posluchačů si uvědomí jeho vysokou četnost.“ (Hall, s. 44)

Dobře napsaný text RTV zpráv se dobře obejde bez velkého počtu přídavných jmen a příslovcí. Je zbytečné říkat „hlasitě křičel“ nebo „pevně zatal pěst“ – jinak to nejde. „Přídavná jména a příslovce jsou rozvíklané berle nejistých autorů.“ (Příručka, s. 37)

Podobně RTV zprávy nesnášejí příliš mnoho dlouhých slov (pětislabičných a delších) a slohově příznakových výrazů (odborných, slangových, cizích a přejatých nebo málo frekvencovaných). Délka slova je obecným kritériem srozumitelnosti (readability). Čím je slovo delší, tím je exkluzivnější a jeho výskyt v jazyce je nižší. (Mistrík, s. 174) Mnohoslabičná slova jsou nebezpečná pro interpretaci – vedou často k přeteknutím. (Bartošek, 1973)

Hezitační výrazy a pleonastické opakování jsou rovněž pokládány za nenáležitě.

2.4 Znakem věcné veřejné připravené mluvené komunikace na syntaktické úrovni je uvolněnost a lineárnost.

nikoliv ovšem spontánní, ale důkladně promyšlená a zpracovaná.

Větné celky jsou kratší než např. v tištěných zprávách. Nemívají víc než 20 slov a obsahují většinou dvě klauze o počtu pěti až osmi slov, přičemž jejich průměrná délka je 2,2–2,3 slabiky. Jednoduchých vět je víc než souvětí – v krátkých pořadech může být jejich poměr až 8:1. (Bartošek, 1991)

Málo účelné jsou nepravé věty vztažné. RTV mluvčí je ve velké míře oddělují konkluzivní kadenci a v podobě samostatných vět je text i kratší, protože vztažné zájmeno „který“ lze obvykle vynechat.

Pořádek slov v mluvených větách vychází z filozofie tzv. měkkého začátku, tzn. uvedením do tématu, popisem scény, kulisami aj. Aktivní konstrukce mají převládat nad pasivními, uvozovací věty vždy mají předcházet přímou či nepřímou řeč. Před přímými citacemi se dává přednost parafrázím. (Citace přímé řeči vyžaduje explicitně dát na jevo její počátek a konec, a to v mluvené řeči potřebuje víc prostoru než uvozovky v řeči psané.) Pro porozumění je také významnější blízkost členů syntagmat – tzv. Early Immediated Constituents Principle. (Srov. Uhlířová, 1987 a 1992)

2.5 Také textová, kompoziční výstavba připravených věcných mluvených komunikátů má svá specifika.

V naší praxi zatím převažuje tzv. konický kompoziční postup založený na posloupnosti sdělení od nejdůležitější informace k méně důležitým. (Obrazně je nazýván obrácená pyramida.) Zatímco pro noviny je významný (čtenář novin = čtenář titulků), v moderní mluvené žurnalistice je překonán. (Srov. např. Příručka, s. 124)

Nemožnost užívat v mluveném zpravodajství členění textů na stránky a rubriky stejně jako nemožnost na konci sdělení zopakovat nutná fakta, která uvádějí souvislosti se sdělením – jeho vývoj, nová fakta, vysvětlování apod., zvyšuje význam iniciačních a sekvencčních vět. (Hrbáček)

Titulky článků a názvy rubrik v novinách zpravodajské celky v RTV nahrazují přehledem zpráv (headlines), spojovacími promluvkami (coupling pins – oslí můstky) a zastřešovacími promluvkami (umbrella-leads). (Srov. např. Bartošek, 1994)

Mluvené komunikáty důležitého obsahu, nicméně stručné a hutné, mají i své zvláštnosti ve vztahu ke glutinaci, rekurenci a kohezi textu, ke snadné identifikaci předmětu řeči. (Daneš, 1985, Králová, 1994)

3. Věcné mluvené komunikáty s vysokou informační funkcí jsou tedy většinou odvozeny od psaných a čtou se nebo memorují. Původní psaná předloha má být strukturována podle principu mluvnosti.

Mluvností rozumíme takovou organizaci fonických, lexikálních, syntaktických a kompozičních prostředků, která respektuje specifické rysy masmediální mluvené komunikace.

Komunikáty tohoto typu většinou informují, nevysvětlují. Proto jsou velmi krátké. Většinou jsou to prefabrikáty. (Hausenblas, s. 129) Jejich jazykové vyjádření je jednoduché a stručné až k primitivnosti.

Měli by jim rozumět lidé z ulice i bankovní úředníci a intelektuálové. Nikdo přitom nedoporučuje psát texty tohoto typu na úrovni žáků páté třídy. „Vše, co chceme říci, je, že máte-li pochybovat, chybuje směrem k jednoduchosti.“ (Hall, s. 51)

V Českém rozhlase kdysi platil požadavek psát a číst zprávy tak, „aby nám rozuměla babička ze Šumavy“.

Jazyk takových komunikátů je velmi promyšlený, aby mohl být na jedné straně maximálně nasycený, ale na druhé straně uvolněný a lineární. V rámci útvarů národního jazyka zcela náleží k jeho spisovné konzervativní varieties. I když je mluvená, neliší se od psané.

Existence a expanze komunikátů tohoto typu vyvrací také názor, že spisovný jazyk v tradičním pojetí nemá svou mluvenou formu a že ji plní tzv. běžně mluvená, v podstatě obecná čeština.

Toto pojetí jazyka věcných RTV komunikátů není založeno na „deslavizovaném“ pojetí češtiny. Naopak; má své teoretické i aplikované kořeny právě v české jazykovědné tradici. Má-li se kvalitní mluvená žurnalistika rozvíjet v souladu s domácími i světovými normami, musí ovšem věnovat pozornost jazykovému vzdělávání svých pracovníků.

Literatura:

- Bartošek, J.: K poruchám artikulace. Naše řeč 56, 1973, s. 57–62.
- Týž: K diskusí o zkratkách. Naše řeč 58, 1975, s. 25–30.
- Týž: Ke srozumitelnosti rozhlasových sportovních zpráv. In: Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikace. PedF Banská Bystrica 1991, s. 150–158.
- Týž: Nemelodické melodické vytýkáni. Naše řeč 75, 1992, s. 198–204.
- Týž: Zvuková kultura mluveného zpravodajství. In: Rozhlasová práce 1993, č. 3, s. 54–63.
- Týž: Jazyk psaného a mluveného zpravodajství v českých HSP. In: Stylistyczne konfrontacje. VŠP Opole, 1994, s. 87–94.
- Bozděch, V.: O jazyce rozhlasového vysílání. UK Praha 1972.
- Týž: O jazyku a stylu HSP. Čs. rozhlas Praha 1991.
- Čmejková, S.: Slovo psané a mluvené. SaS 54, 1993, s. 51–57.
- Daneš, F.: Věta a text. Academia Praha 1985.
- Týž: Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a praxe. UK Praha 1988, s. 21–28.
- Dohalská, M.: Dynamika verbální komunikace. UK Praha 1991.
- Hall, M.: Broadcast Journalism. Hasting House, New York 1973.
- Hausenblas, K.: Kultura jazykového komunikování. In: Aktuální otázky jazykové kultury v soc. společnosti. Academia 1979, s. 122–131.
- Hrbáček, J.: Promluva a promluvové komplexy a soubory. Naše řeč 74, 1991, s. 181–188.
- Král, A.: Slovenské hovorené slovo. In: Jazyková politika a jazyková kultura. Bratislava 1986, s. 185–196.
- Králová, J.: K otázce vlivu překladu na vyjadřování textové koheze v českých překladech. Naše řeč 77, 1994, s. 186–190.
- Mistrík, J.: Meranie zrozumiteľnosti prehovoru. Slovenská reč 33, 1968, s. 171–178.
- Palková, Z.: Mluvená forma současné češtiny a spisovný standard jazyka. Český jazyk a literatura 1989/1990, s. 145–152.
- Tatáž: Fonetika a fonologie češtiny. UK Praha 1994.
- Pisarek, W.: Frekwencja wyrazów w prasie. Kraków 1972.
- Příručka pro novináře východní a střední Evropy. World Press Committee – Lidové noviny, 1991.
- Strahl, V.: Novinář před mikrofonem. UK Praha 1993.
- Uhlířová, L.: Knižka o slovosledu. Praha 1987.
- Tatáž: Slovosledné princípy v jazykovém systému a v řeči. SaS 53, 1992, s. 292–299.

PhDr. Petr Pavlovský

Jazykové koutky

Čteme-li beletrii, žádné přesné informace zde nutně neočekáváme. Snad jenom u historických románů či drammat bychom požadovali, aby se autoři víceméně drželi známých historických reálií a pokud v nich vystupují konkrétní historické osobnosti, aby se jim nepřičítalo něco, co prokazatelně není pravda. (Takto například argumentovali někteří kritikové Schafferova Amadea a Formanova stejnojmenného filmu. Je to též důvod, proč historický román /povídka, drama, film atp./ nelze považovat za skutečný umělecký žánr; oprávněnost historicity nelze vysoudit ze samotného díla – na rozdíl od třeba komediálnosti nebo tragičnosti.) Jinak je ale bujná fantazie spíše kladem než zápor.

Zasedne-li však beletrista ke klávesnici publicistické, je všechno jinak. Mylná informace či prostě nepravda nejenom uvádí čtenáře v omyl, ale může i diskreditovat celé skupiny lidí, instituce i jejich práci. Takový lapsus se před časem (Lidové noviny 4. 7. 2003) „zdařil“ i našemu přednímu prozaikovi Ivanovi Klimovi. Reaguji až dnes proto, že jsem se chtěl vyhnout stejnému pochybení, a proto jsem musel vše důkladně prověřit.

V příloze Horizont, v půlstránkovém článku nazvaném *Kultura národu a národ sobě!* a sympaticky polemizujícím s obmyslnými obavami některých euroskeptiků na téma mazání národní svébytnosti, stojí: „Za mého mládí se lidé zajímali o jazykový koutek – pěstoval jej rozhlas i mnoho časopisů. Dnes nic takového nelze ani zahlédnout, ani zaslechnout.“ Ano, i za mého mládí byl sníh bělejší, schody byly méně strmé a lidé mluvili hlasitěji. Ale málo platné, i já jsem to mládí prožil v totalitě, a proto jsem při každém vychvalování poměrů a vůbec jakýchkoli zdejších reálií z té doby ve střehu: ono toho totiž až tak moc lepšího než dnes nebylo. A rozhodně to nebyla frekvence jazykových pořadů ve veřejnoprávním (tehdy ovšem slátním a přímo příslušným oddělením ÚV KSČ kontrolovaném) rozhlase. Jistě, I. Klíma píše též o časopisech, ale čtenáři si jistě vzpomenou, že třeba v Literárkách před pár lety vycházely velice zajímavé a vtipné jazykové články V. Jamka. Čtenář Týdeníku rozhlas se pak může v jeho příloze Rozhlas plus pravidelně setkat s rubrikou Rozmlouvání o češtině. Její texty píše lingvistka Dr. Jaroslava Hlavsová, která je též autorkou a účinkující rozhlasových Jazykových koutků. Ty vysílá ČRo 2 – Praha každou sobotu v rámci víkendového Dobrého jitra ve čtvrti na sedm.

Pětiminutovka pro ranní ptáčata

Náměty koutků jsou velice pestré a často svým způsobem aktuální. Tak třeba v období maturit (z latinského maturitas – zralost) byla probírána slova se školní tematikou, např. latinské sloveso studere (usilovat) a české ekvivalenty studia a studenta (ve středověku u mistra Klareta snažeň a snažec). V souvislosti s „přijímačkami“ došlo i na fakultu, jež znamená „možnost“.

K první červnové neděli, kdy se v Praze konají již skoro sto let tradiční veslařské „primátorky“ (o cenu primátora města Praha), šla zase řeč o vodě a lodích. Kdo by řekl, že substantivum veslo souvisí se slovesem vězti? To o pár týdnů později, když se v souvislosti s „Medardovou kápi“ mluvilo o pranostice, možná už leckdo věděl, že jde vlastně o prognostiku (středolatinšské prognostica).

Na téže stanici zaznívá též, zpravidla o posledním pátku v měsíci (ve 21.30), půlhodinový pořad *Hezky česky*,

připravovaný v Brně Josefem Veselým. Týž redaktor si pravidelně, jako součást regionálního vysílání pořadu *Randes-vous*, zve do studia odborníky na češtinu a zároveň umožňuje posluchačům přímé telefonické vstupy, což je hojně využíváno. To by za „starých zlatých časů“ vůbec nebylo možné, protože vše muselo být z cenzurních důvodů předtočeno.

Uvedené pořady samozřejmě nevznikly až po Klimově kritice, a i kdyby už žádné jiné Český rozhlas nevysílal, bylo by jeho osouzení velice nespravedlivé. Ale ono je toho ještě mnohem víc.

Koutky v krajích

ČRo Region, Vysočina vysílá jako týdeník (stopáž cca 4 min) rubriku *Když se řekne*, což je toponomasticky výklad zeměpisných jmen na Vysočině. Autorem je Jaroslav David, odborný asistent Filozofické fakulty Ostravské univerzity.

Ve vysílání ČRo Plzeň je jazykový koutek každý pátek, (cca 10 min) v 10. 15, s reprízou v sobotu rovněž po desáté. Má charakter rozhovoru moderátora s pedagogem Západočeské univerzity (stíždají se dr. Chýlová a dr. Málková). Je to standardní pořad zabývající se běžnými gramatickými a mluvnickými problémy současné češtiny.

ČRo Olomouc vysílá jazykozpytnou sérii *Okolo češtiny*, připravenou s pedagogy Univerzity Palackého každé pondělí v 9.30 s reprízou ve 14.30. Průvodci jsou střídavě bohemisté olomoucké univerzity Jiří Fiala a Ondřej Bláha. Letos o prázdninách zde zněly rozpravy o středomoravském nářečí nazvané *Hanácky v litě*. Mluvilo se též o „vídeňské češtině“, o postavení mužů a žen v češtině, o názvech olomouckých ulic a domovních znamení a též s velkým ohlasem u posluchačů o chybách v jazykových projevech našich politiků.

ČRo Hradec Králové vysílá od května 2002 každou neděli v 9.40 rubriku nazvanou stejně jako ta brněnská *Hezky česky* (kdo by odolal rýmu?), připravovanou ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český Univerzity Hradec Králové. Cílem je upozorňovat na chyby, které se dnes nejčastěji vyskytují; také jsou vysvětlovány některé frekventované pojmy. V pořadu se reaguje i na dotazy posluchačů. Od července téhož roku vysílá Hradec každou neděli odpoledne (s dopolední reprízou) též rubriku Elišky Pilařové *Co je to, když se řekne*, ve které se hledá (a většinou i nachází) původ krásných a mnohdy i zapomenutých českých slov nebo se naopak ukazuje na správný význam slov běžných, ale nevhodně používaných.

Ne všechny „češtinské“ pořady mají charakter stálých rubrik. Některé jsou sice jen krátkodobějšími seriály, ale jejich přínosnost není o to menší. Tak např. na ČRo 3 – Vltava připravoval redaktor Tomáš Sedláček od října do prosince 2000 denně (!) pořad *Jak se u nás mluví*, věnovaný nářečím na jižní Moravě (ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český v Brně). Letos zase po celý srpen ve všedních dnech vysílalo Brno jazykovou soutěž: první vstup byl ráno v pět a pak každou celou hodinu až do jedné. Posluchači volali, jejich odpovědi se vyhodnocovaly a v 16 hod se posluchači dozvěděli vylouštění a byli oznámeni výherci. Soutěž byla zaměřena na jihomoravská nářečí a byla publikována též v Rovnosti. V Brně se vůbec češtině (Moraváci!) věnují zvláště intenzivně, inspirování zřejmě i nářeční pestrostí jeho širokého okolí.

O češtině příležitostně

Jazyková tematika patří tradičně především na „rodinnou stanici“ Praha. Setkáme se s ní však i v některých regionálních vysíláních a dokonce ve vysílání Radiožurnálu, kde se příležitostně vyskytuje např. v pořadu Michaely Grimmové *Večer s Kulturní revue* (středy 20.05). V jednom z pravidelných nedělních (v 17.10 hod) pořadů *Host Jany Klusákové* zase vedla hostitelka v červenci třicetminutový rozhovor s profesorkou pražské Filozofické fakulty Zdenou Palkovou o výslovnosti češtiny. Týdeník rozhlas bohužel zcela utajuje jiný pravidelný pořad této redaktorky nazvaný *Knihy týdne*. Má ovšem jenom o málo větší minutáž než inzerované počasí, po kterém o sobotách cca v 18.20 následuje; přesto ale jeho poslouchanost a marketinkový dopad jsou nemalé.

Samozřejmě i na kulturu zaměřená Vltava (ČRo 3) se jazyku věnuje, jakkoli ne v pravidelných relacích. Tak např. od června do srpna roku 2002 byl vyslán dvanáctidílný cyklus *Řečiště – o češtině bez pověr a iluzí* s profes-

sorkou Marií Krčmovou z Ústavu jazykovědy FFMU v Brně.

Pořadů zaměřených na češtinu je prostě v našem dnešním veřejnoprávním rozhlase mnohem víc než v době, kdy I. Klíma poslouchával ten státní. (Obávám se, že ten dnešní, nestátní, moc neposlouchá.) Na soukromých stanicích si je lze těžko představit, především proto, že jejich výroba je pracná a nákladná. Navíc by se k nim dala připojit maximálně reklama na nejnovější vydání Pravidel českého pravopisu. Naproti tomu ze všech současných insitucí veřejnoprávního charakteru je to právě Český rozhlas, který veřejnoprávnost naplňuje snad nejdůsledněji, a proto kvalitní (na rozdíl od ČT – viz odstrašující úroveň soutěže *Tahleta čeština!*) jazykové pořady přináší, a to rozhodně v míře „větší než malé“.

PS. Děkuji všem pracovníkům ČRo, kteří mi poskytli potřebné informace (některé regionální stanice nelze v Praze naladit).

MgA. Jiří Hraše

Dopis rozhlasovému kolegovi

Vážený a milý,

pozastavil jste se včera ve svém pořadu u případu (poměrně řídkého) sporné výslovnosti jednoho skladatelského jména. A rozvinul jste úvahu nad výslovností jmen cizích skladatelů a došel jste k názoru, že „není tak smrtelně důležité“, vyslovujeme-li jméno tak či onak. Jako bychom mohli prostě volit, třeba *'mozart/mócart'*. To je názor na pováženou. Jistě je mnoho věcí, které nejsou smrtelně důležité, a přesto je nepodceňujeme. Samozřejmě, že to „nemůže skladateli uškodit“, ale ono nejde jen o skladatele. Při poslechu hudebního pořadu je jistě hlavní souznění posluchače, jeho vztah a zážitek. To ovšem platí pouze z hlediska hudby, ale – promiňte – jde přece také o češtinu.

Většina jmen, osobních i místních, nepůsobí při výslovnosti přílišné problémy, řadu dalších dokážeme, případně s různými přírůčkami a normativními pomůckami, výslovnostně vyřešit. Opravdu sporných jmen je poměrně málo. Ale praxe – a to, bohužel, i ve vysílání – je velice variabilní. Sahá často až po výslovnost cizích jmen tak dokonalou v normě původního jazyka, jako by nezněla z českých úst, za níž pak následuje výslovnost českých slov tak špatná (*smý'cový, filarmonie*), jako by také z českých úst nebyla. Slušelo by se nebýt v cizím jménu tak hyperkorektní: i cizí jméno v české větě zasluhuje český přízvuk na prvé slabice a hlásky, které čeština nemá, mají být nahrazeny českými. Zato by ale bylo dobře nechybovat v českých hláskách a v českém přízvuku.

Odbočil jsem. Abych se vrátil k jménům: v Čechách panuje od let úzus, že jména osob a míst, která jsme přijali za svoje, vyslovujeme počeštěně. Neplatí to pro většinu krajanů v cizině, ale doma vyslovujeme samozřejmě *'askalona, arizona, koloredo'* a s původní výslovností si neděláme problémy už od časů trampských osad. Z téhož důvodu také dáváme přednost Mozartovi, ačkoli víme, že jeho originální, původní výslovnost je *'mócart'* a uměli

i mohli bychom ji vyslovit bez problému. Kdybychom ale vyslovovali jako hlasatelé na stanici Classic FM důsledně *'mócart'*, pak by nás to zavazovalo říkat stejně důsledně např. *'čajkóvskij'*. U jmen místních je to ještě nápadnější, protože tam se zmíněná zásada projevuje dokonce jinou psanou podobou. Jistě bychom uměli říkat *'parí'* nebo *'mynchen'*, ale jako historicky zdomácněná jména jsme je už dávno přezvali na Paříž a Mnichov. V jízdním řádu je ovšem Regensburg, ale díky historicky dávným kontaktům je to pro nás doma Řezno.

Pokud jde o skladatele, snaha vyslovit pečlivě jeho jméno není sice významná pro poslech jeho skladby, ale je významná pro vědomí o českém jazyku a o jeho užívání. Proto není lhostejné, že skladatele Humperdincka slyšíme z vysílání jako *'hamprdyňka'* a Verdiho hrdinu Simona Boccanegru jako *'bočanegru'*. (Podobně není lhostejná z úst hudebního redaktora výslovnost *'díva'* namísto *'dýva'*, ale to už přesahuje naše téma cizích jmen.)

Lhostejnost k správnému znění jmen z hudebního světa proniká i do psané podoby a tak v tištěném programu vysílání můžeme místo Brigit Nilssonové číst „Borgit“, místo Marie Ovčáčikové zase „Ovčáčíková“ a dokonce melodram *„recituje Eva Charvátová“*. V médiu, které se obrací k širokým vrstvám posluchačů není dobře šířit ani laxnost k mateřštině, ani lhostejnost k jménům uměleckého světa. Naopak, právě médiu by mělo být jaksi bezděčným, samozřejmým vzorem a šířitelem co nejspříjemnějšího povědomí. A to médiu kterékoliv. Médiu veřejné služby tím spíše. Vždyť ve svých předchůdcích – Radiojournalu a Čs. rozhlase – bývalo v tomto směru vědomě normotvorným činitelem

Jistěže pár zlehka nahozených vět jistě nezakládá problém „smrtelné důležitosti“, ale právě Český rozhlas by je přece jen neměl publikovat tak zlehka.

S pozdravem

Jiří Hraše
Praha, září 2003

ANKETA

...další až po písničce...

PhDr. Václav Hradecký, oddělení výzkumu Českého rozhlasu O povrchním a nepozorném posluchači

Diskusi odstartoval případ, kdy zřejmě mechanická práce redaktora a její problematicky argumentovaná obhajoba zvýraznila obecnější problémy, které jsou zde obsaženy. V předchozím dílu ankety v č. 9 Světa rozhlasu se v názorech diskutujících těchto problémů objevuje celá řada: vztah slova a hudby ve vysílání rozhlasu, soustředěný a kulisový poslech, úloha média veřejné služby, profesionalita a tvůrčí charakter práce ve vysílání, zachování tradičních hodnot rozhlasu v podmínkách současné společnosti, role rozhlasu v životě posluchačů, přínos a adekvátnost výzkumu poslechovosti pro koncepci programu atd. Naše současnost nedisponuje (bohužel a bohudíky) obecně přijatou ideologií, která by dala jasnou odpověď. Zároveň je však patrné, že jiná než ideologická odpověď na část nastolených otázek neexistuje. V rozhlasové koncepční praxi se většina nastolených otázek soustředí do problému, jak dosáhnout zároveň vysoké kvality programu a vysoké nebo alespoň dostatečné (příčemž slovo „dostatečné“ je velmi vágní a není vůbec jednoduché ho v jeho relativitě zřetelně zakotvit) kvantitativní publiku. Rád bych se pokusil vnést do dané debaty několik pohledů, které souvisí s používanými pojmy a nejsou často brány v úvahu.

Nedávné oslavy 80. výročí Československého rozhlasu připomněly mnohé z jeho historie. Připomněly také, jak úzce se výše naznačené otázky spojovaly s tvořením jeho koncepce od samého počátku. Za dobu existence rozhlasu se ovšem změnila celá společenská realita a řada prvků jeho role má dnes jiný kontext než dříve. Tím se relativizují i různá dříve vytvořená řešení a schémata. Rolí rozhlasu především silně změnilo rozšíření televize. Dlužno říci, že působení televize a vztah rozhlas–televize se mění stále. Jsme svědky toho, jak televize postupně odebírá rozhlasu další a další prvky jeho dřívější role. Malý příklad: při povodních v roce 1997 byl rozhlas mnohem aktuálnější médium než televize. Při povodních v roce 2001 hrálo již aktuální televizní zpravodajství jinou úlohu. Televize dokázala sledovat dění srovnatelné s celoplošnými rozhlasovými stanicemi a navíc přidala efekt vizuální informace. Rozhlasu zůstala konkurenční výhoda spíše v oblasti lokálního vysílání.

Změny pozice a funkce rozhlasu

Podobné proměny funkce se dějí stále. Už dlouhodobě vstupují do hry další média. Zvyšující se dostupnost kvalitních nahrávek hudby všeho druhu na různých nosičích, Internet, mobilní telefony. Vše, co souvisí s elektronikou, prodělává ohromný rozvoj. Společnost je na jedné straně saturována mnohostí informačních zdrojů (kulturní obsahy zde chápeme rovněž jako součást informace), na druhé straně je informacemi přesytná natolik, že to vyvolává jejich povrchnější vnímání a zpracování (vyhodnocení, zapamatování atd.). Tím se psychika jednoduše brání příliš vysokému množství podnětů. Už koncem čtyřicátých let upozorňovali sociální kritici, jako E. Fromm, T. W. Adorno a další, na fakt nadužívání rozhlasu a později televize, kdy si lidé médií stále více vyplňují svůj den a prostředí, aby jimi zakryli vlastní vnitřní prázdnotu a ne-

museli být sami se sebou. Tento desítky let trvající způsob užívání médií mohl sotva vést k něčemu jinému než ke zpovrchnění jejich vnímání a vytvoření běžné sdílené role kulisy.

Na scénu vstupuje rozhlasová konkurence

Vznik duálního systému je další změnou, která mění podmínky. Když komerční vysílání v USA objevilo formát hudebního rádia, vyhovělo velké části posluchačů tím, že jim z rozhlasové nabídky vybralo pouze to, co chtěli nejvíce a ignorovalo to, co posluchače přitahovalo méně, popř. je přímo obtěžovalo. Rozšíření komerčního vysílání znamenalo ve většině evropských zemí, že rádia veřejné služby nabízející tradiční širokou paletu žánrů a témat ztratila část posluchačů. Obecný trend je, že čím více se veřejnoprávní stanice snaží udržet tradiční formy vysílání, tím více je posluchači opouštějí. Posluchačsky (kvantitativně) nejúspěšnější média veřejné služby v Evropě dnes těží buď z přetrvávající regulace trhu, nebo z toho, že se trhu přizpůsobily. Čím jiným je např. BBC 1 ve Velké Británii nebo Ó3 v Rakousku než stanicemi, jejichž programová koncepce stojí na podobných marketingových základech jako program komerčních stanic. Možná to není dobrý příběh, ale kdysi řada ševců věřila, že proti kvalitě jejich zboží nemá Bata šanci.

Hloubka versus publikum

Rádio je masový komunikační prostředek. Pokud má, tak jak to určuje veřejnoprávnímu rozhlasu v ČR zákon, dbát také o menšinové zájmy a rozvoj kultury, musí pracovat s menšími publiky. Specifičtější či kulturně hlubší obsahy dokáže ocenit jen omezený počet posluchačů. Čím je hloubka větší, tím méně lidí se do ní dokáže ponořit. Veřejná služba má však i širší záběr. Pokud má být ČRo, vzhledem k plnění informačních funkcí, schopna objektivně informovat co nejvíce posluchačů, pak patrně musí mít kanál (či kanály), jehož program je nastaven na možnost maximálního zásahu. To je otázka koncepce a výsledné struktury masově nebo menšinově orientovaných stanic. Stanice, která se snaží o maximální zásah, musí pracovat s nanejvýše mírně nadprůměrným, ale spíše průměrným až podprůměrným vkusem publika. Musí chtít nechtě předpokládat, že velká část posluchačů bude vnímat pouze kulisově, což znamená, že do určité míry musí kulisovému poslechu vyjít vstříc (kulisový poslech např. vylučuje hudbu s velkými dynamickými rozdíly). Je na vedení rozhlasu a Radě ČRo, aby stanovily záměr a koncepci jednotlivých stanic. Další provedení pak záleží na profesionalitě a tvůrčích schopnostech jejich pracovníků, kteří musí danou koncepci naplnit.

Role výzkumu

Co k tomu říká nebo může říci výzkum? Výzkum je v rozhlase jednou ze servisních složek. Měl by průběžně sledovat proměny poslechovosti a zároveň podle svých možností odpovídat na otázky, které vedení stanic nebo lidé odpovědní za stavbu programu položí. Výzkum poslechovosti v podstatě mapuje, jak velká a jak strukturo-

vaná jsou publika jednotlivých stanic, a jak se proměňují v průběhu dne. Výzkum zároveň sleduje, jak se posluchači během dne chovají, jak se mění obsah a charakter jejich času a jaké jsou v tom diference mezi různými společenskými kategoriemi. Výzkum zaměřený na program je schopen sledovat programové preference jednotlivých skupin posluchačů a to, jak současný program jejich očekávání naplňuje. Může sledovat reakce na různé programy a na jejich prvky. To jsou informace, které by programovým tvůrcům měly poskytnout představu, s jakým efektem lze jednotlivé programové typy do vysílání začleňovat a do jaké míry jsou komplementární z hlediska charakteru publika. Rozhodnutí, jak s těmito informacemi naloží a způsob, jak to dokážou realizovat, není pochopitelně v rukou výzkumu.

Jinou věcí je to, jak dalece jsou schopni programoví tvůrci informací z výzkumu využít. Například v příspěvku J. Hraše se mluví o délce možného soustředěného poslechu. Citované údaje z psychologického výzkumu, respektive literatury jsou jistě správné. Nicméně bez přihlídnutí k denní době a kontextovým činnostem mohou být zavádějící. Ano, běžný dospělý člověk je schopen udržet uvedených 30 minut souvislé pozornosti. Ale pouze za předpokladu, že ho téma zajímá a hlavně má čas a možnost a chuť mu tento čas věnovat. Mezi osmou a devátou hodinou, kdy běží pořad Jak to vidím, mnoho dospělých, kteří by měli čas na 30 minut pozorného poslechu, nenajdeme. Většina z nich je v zaměstnání. A i ostatní v té době většinou něco dělají. Rádio se obecně stalo médiem, které doprovází jiné činnosti. Lidé ho poslouchají při řízení auta, při práci, která dovoluje alespoň příposlech atd. Soustředěnost v takovém případě značně kolísá. Většina posluchačů si pak záměrně volí takový program a takové obsahy, u nichž výpadek pozornosti neznámá ztrátu souvislosti.

Z rozhlasového úhlu pohledu je až tristní sledovat, jak křivka denního poslechu koresponduje s instrumentálními činnostmi a klesá při nástupu volného času. V kategorii volného času, začínající u většiny populace v odpoledních hodinách, poslech rozhlasu slábne a podvečer patří sledování televize (viz graf). Interpretace je jasná: rozhlas není ve velké většině případů věnována výlučná pozornost, ale je poslouchán při vykonávání různých pracovních činností, což nutně ovlivňuje soustředěnost poslechu a také volbu programu (např. při práci s počítačem si lidé ladí nejčastěji hudební stanice). Médiem volného času se stala televize. S rostoucím věkem posluchačů se doba zapínání televize a vypínání rádia posunuje více a více do odpoledne.

Často se u pracovníků rozhlasu setkáváme s nedůvěrou k podobným údajům. Argumentují tím, že sami znají řadu lidí, u nichž toto pravidlo neplatí. Rozhlasový pracovník je reprezentantem velmi úzké odborně zaměřené skupiny s natolik sofistikovaným vkusem či specifickými zájmy, že obtížně akceptuje kritéria průměru. Podobně disponovaní bývají i lidé, s nimiž pravidelně komunikuje. Také posluchači, kteří do rozhlasu píší a telefonují a reagují na různé obsahy vysílání, nemusí být a obvykle také nejsou reprezentanty většinového názoru. Tím dochází nutně ke zkreslování pohledu a posunování kritérií jinam, než jsou nejčastěji nastavena. Jedním z úkolů výzkumu je právě odlišit typické od zvláštního a zároveň odhadnout četnost výskytu jednotlivých prvků. To, co bylo uvedeno výše, se týká většinového typu posluchače rádia.

Musíme se rozhodnout

Ale zpět k počátku diskuse. Když si posluchačka stěžuje na drobení zajímavého rozhovoru necitlivým vřazováním písniček, stěžuje si na to, co rozhlasoví pracovní-

ci, kteří se ankety zúčastnili, chápou jako nepatřičné přejímání postupů typických pro komerční sféru a degradujících vysílání veřejné služby. Princip, který koncepce pořadu sleduje, je rozdělení mluveného slova do krátkých celků, který se snaží zachovat kontakt s povrchním posluchačem. Necítím se kompetentní tvrdit, že je to správné nebo nesprávné. Pokud však o možnost komunikace s tímto typem posluchače stojíme, patrně to nejde jinak. V příspěvku pana Halase je naznačeno, že chceme pouze posluchače pozorné a vnímavé. Pokud je to tak, pak se budeme muset smířit s tím, že jich bude málo a stále méně a méně. Nákladů na vysílání a program se to ovšem nedotkne.

Kultura versus demokracie a ekonomika

Demokratizace kultury od nástupu 19. století znamená, že kultura přístupná dříve pouze elitě, se otvírala stále širšímu okruhu lidí, až je dnes, ve vyspělých industriálních společnostech, snadno přístupná komukoliv. Od počátku tohoto procesu vystupují kritici. Říkají, že to znamená nejenom zpřístupnění, ale také degradaci kultury, která z komerčních důvodů klesá ke kýčci, stereotypu a vulgaritě. Nelze nevidět, že média usilující o co nejširší zásah vyhovují průměrnému a podprůměrnému vkusu způsobem, který si podobnou kritiku zaslouží. Ale má to háček. Demokracie znamená v zásadě zrovnoprávnění všech individuí ve společnosti, a to nejen z hlediska pohlaví, rasy či náboženství, ale implicitně i z hlediska vkusu.

Existence médií veřejné služby je v evropských podmínkách spojena s povinností občanů na ně platit, která je obvykle řešena formou koncesionářských poplatků. Jestliže člověk na něco platí, má celkem přirozený požadavek, aby daný produkt přinášel určitý prospěch i jemu. V současných podmínkách ČR minimálně dvě třetiny občanů nestojí o produkt nabízený veřejnoprávním rozhlasem. Bohužel v těchto dvou třetinách je i většina posluchačů rádia mladších padesáti let. To neříká o budoucích perspektivách média veřejné služby mnoho povzbudivého. Řešení není obecně ve snížení kvality nabízeného produktu. Je ve struktuře a způsobu nabídky. V tom, aby struktura produktů rádia veřejné služby respektovala různorodost zájmů, náročnosti a vkusu svých potenciálních posluchačů. Kritici upadajícího vkusu jistě namítnou, že úkolem média veřejné služby je své posluchače vzdělávat, vychovávat, rozšiřovat jejich obzory a formovat vkus. Pokud ale nabízíme posluchači kvalitu formou, kterou není ochoten či schopen přijmout, pak ztrácíme možnost s ním komunikovat. Rádio má velmi zřídka možnost přimět posluchače k tomu, aby poslouchal něco, co nechce. Kdo stanovuje kritéria toho, o jaké posluchače rozhlas veřejné služby pečuje a o jaké nemá zájem? Služba obvykle neznámá, že ten, kdo slouží, je nadřazený tomu, komu je služba určena. Pečovat pouze o disponované je rozhodně snazší, protože umožňuje tvůrci, aby komunikoval více méně na své vlastní úrovni. Komunikovat s méně disponovaným posluchačem znamená dokázat ho k poslechu motivovat a nabídnout mu program, který je pro něho přístupný. Obvykle to přináší nutnost nejtíliší nad jeho kognitivní možnosti.

Domnívám se, že současné problémy ubývání publika rozhlasu veřejné služby jsou způsobeny z velké části tím, že tento rozhlas zatím nenašel adekvátní způsob, jak pracovat s povrchním posluchačem. S proměnami světa se mění funkce rozhlasu, a to i rozhlasu veřejné služby. Uchování hodnot rozhlasové kultury není možné bez toho, že rozhlas bude tyto změny a z nich vyplývající možnosti reflektovat. Akceptovat existenci a nároky povrchních posluchačů k tomu bohužel patří.